

AURELIA KOTKIEWICZ

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska

akotkiewicz@op.pl

Michaił Zoszczenko a doświadczenie melancholii

Twórczość Michaiła Zoszczenki, niekwestionowanego mistrza skazu, postrzegana była przez wiele lat przez pryzmat satyry. Jednakże dzisiaj, w świetle odkrywanych nieznanych wcześniej dokumentów, wyłania się inny obraz twórcy, nieprzystający do wersji oficjalnej. Satyra Zoszczenki, kontynuująca tradycję Nikołaja Gogola, Michaiła Sałtykowa-Szczedrina oraz pisarzy skupionych wokół czasopisma „Satyrykon”¹, nie pełni tylko prześmiewczej funkcji. Jej głębsza warstwa znaczeniowa dotyczy egzystencjalnych dylematów człowieka, których wyrazem są dramatyczne pytania o sens życia, o miejsce artysty w nowej porewolucyjnej rzeczywistości. Wiele wypowiedzi, komentarzy i polemik autora *Arystokratki* jest przejawem niezgody na jednostronną ocenę utworów oraz głębokiej potrzeby uświadomienia odbiorcy, że satyra jest tylko jednym z wymiarów jego twórczości, szczególnym sposobem opisu rzeczywistości i należy interpretować ją jako strategię artystyczną, funkcjonującą na równych prawach z parodią, ironią czy groteską. W rozmowie z Michaiłem Słonimskim, „bratem serafiońskim”², pisarz wyraźnie zaznaczył:

Ты можешь ошибаться, считая, что романтика и лирика украшают мои молодые вещи. Это не украшает, это построено на ужасе³.

W świetle dokumentów biograficznych oraz kolejnych wydań zapomnianych bądź niewydawanych utworów Zoszczenki fenomen jego satyry interpretować trzeba w kategoriach filozoficznych — Zoszczenko pyta o dobro i zło, piękno i brzydotę, o człowieka i jego miejsce w świecie. Owe dylematy egzystencjalne, nieobce wielu bohaterom, zawierają się w podstawowym pytaniach, jakie zadaje jeden z nich:

¹ Z czasopismem „Satyrykon” związani byli tacy twórcy, jak Teffi (właśc. Nadieżda Łochwicka) i Arkadij Awierczenko.

² Do ugrupowania „Bractwo Serafina” należał także Zoszczenko.

³ *Вспоминая Михаила Зоценко*, red. Ю.В. Томашевский, Ленинград 1990, s. 95.

Для чего существует человек? Есть ли в жизни у него назначение, и если нет, то не является ли жизнь, вообще говоря, отчасти бессмысленной?⁴

Satyra jest dla Zoszczenki formą doświadczenia świata, alternatywną odpowiedzią na presję ideologiczną i represyjność cenzury, zaszyfrowaną formą komentarza, przede wszystkim jednak próbą zracjonalizowania skomplikowanej i trudnej do zaakceptowania rzeczywistości. Narrator *Niebieskiej księgi* (*Голубая книга*, 1935), *porte-parole* samego autora, zniechęcony oczekiwaniami krytyki wobec siebie ogłasza, że chętnie rozstałby się z *emploi* satyryka, ponieważ satyra jest przyczyną melancholii: „Пофессия сатирика довольно, в сущности, грубая, крикливая и малосимпатичная”⁵.

We wspomnieniach współczesnych Michaił Zoszczenko jawi się jako człowiek nadwrażliwy, przejawiający skłonności depresyjne, boleśnie reagujący na wszelką krytykę. Jak dalece ten wizerunek różnił się od oczekiwań odbiorców, świadczy wpis do księgi pamiątkowej Kornieja Czukowskiego o „wieczorze śmiechu”, na który pisarz został zaproszony. Ku wielkiemu rozczarowaniu obecnych Zoszczenko pojawił się na nim w nastroju pesymistycznym:

Он пришел на этот праздничный вечер такой нахмуренный, кладбищенски мрачный, что впечатлительные Ильф и Петров сразу как-то завяли и сникли, даже улыбнуться и то невозможно в присутствии такого страдальца⁶.

Podstawowe doświadczenie pisarza, towarzyszące mu przez całe życie, to melancholia, owa szczególna dyspozycja psychiczna, stan ducha, którego przejawem jest smutek, apatia, poczucie straty, depersonalizacji i zbędności własnego istnienia⁷. W notatkach z lat 1916–1921 Zoszczenko określił swój stan psychiczny jako duchowy rozpad: „Распылилась моя душа, распалась на маленькие души, и нет цельности, и нет подлинности во всей природе моей”⁸. W liście do Jewgienii Żurbiny, krytyka i autorki jednego z pierwszych opracowań na temat jego twórczości, Zoszczenko napisał:

Я есть в некотором роде машина для литературных работ и весьма несильный человек для жизни... Я присутствую в жизни весьма мало и несколько странно⁹.

⁴ М. Зощенко, *Сентиментальные повести*, [w:] *idem*, *Собрание сочинений. Сентиментальные повести*, Москва 2008, s. 14.

⁵ М. Зощенко, *Голубая книга*, [w:] *idem*, *Собрание сочинений. Голубая книга*, Москва 2008, s. 471.

⁶ К.И. Чуковский, *Чукоккала*, Москва 1979, s. 354.

⁷ O toposie melancholii, jednym z najbardziej trwałych w literaturze zob. M. Bieńczyk, *Melancholia. O tych, co nigdy nie odnajdą straty*, Warszawa 2012.

⁸ А.И. Михайлов, *Из дневниковых записей М.М. Зощенко (1916–21)*, [w:] *Михаил Зощенко. Материалы к творческой биографии*, t. 3, red. В.П. Муромский, Санкт-Петербург 2002, s. 105.

⁹ В.Н. Запевалов, „Вы — хозяин души моей...”, *Письма Е.И. Журбиной к М.М. Зощенко*, [w:] *Михаил Зощенко. Материалы...*, t. 3, s. 130.

Stany smutku i apatii, jakie przeżywał pisarz, przeplatały się z okresami niezwyczajnego pobudzenia i przyływu sił twórczych, które występowały zazwyczaj podczas pracy nad najważniejszymi dziełami.

Melancholia Michaiła Zoszczenki, uwarunkowana psychiczną nadwrażliwością twórcy, jest szczególnym przejawem kryzysu etycznego i estetycznego, jaki przeżywał. Poczucie samotności, niezrozumienia przez otoczenie, bezsensu istnienia jako człowieka i pisarza wykształconego na wzorcach kultury XIX-wiecznej, wzmoгло się w latach 30. i 40. XX wieku, kiedy to najważniejszym wymogiem epoki stało się gruntowne fizyczne i psychiczne, oparte na zasadach inżynierii społecznej, przeobrażenie człowieka. Obiektem straty w melancholii Zoszczenki i jego bohaterów jest kultura epoki przedrewolucyjnej wraz z jej arsenalem wartości, zasad i zachowań, których kres obserwują. „Если закрыть глаза и подумать о прошлом, [...] все это стерлось, все слилось в одну сплошную, ровную линию”¹⁰ — stwierdza z gorąco Boris Kotofiejew, bohater opowieści *Straszna noc* (*Страшная ночь*) z cyklu *Opowieści sentymentalnych* (*Сентиментальные повести*, 1927). Gwałtowny rozpad dotychczasowego systemu społecznego i kulturowego, przymus i jednocześnie niemożność dostosowania się do nowej rzeczywistości, stawały się podłożem reakcji depresyjnych wielu bohaterów, uruchamiających mechanizm strachu¹¹.

Brak równowagi emocjonalnej, typowy dla saturnicznej dwoistości melancholii, Zoszczenko postrzegał zawsze w kategoriach choroby. Towarzysząca mu przez całe życie świadomość psychicznej i fizycznej niedoskonałości (podczas I wojny światowej twórca nabawił się poważnej choroby serca, która dawała o sobie znać przez całe późniejsze życie), związana z koniecznością dostosowania się do wymogów ideologicznych, stała się impulsem do podjęcia przez niego swojsze rozumianej autoterapii. Próbując dociec przyczyn choroby, swoją uwagę skierował Zoszczenko ku psychoanalizie Zygmunta Freuda oraz teorii odruchów warunkowych Iwana Pawłowa, hasło pieriedielki człowieka interpretując jako proces indywidualnego doskonalenia, zmierzający do osiągnięcia równowagi psychofizycznej.

Zapisek melancholijnego doświadczenia Zoszczenki jest jego twórczość odzwierciedlająca katastroficzną świadomość epoki¹². Najsilniej „ja” melancholijne uwidoczniło się w cyklu *Opowieści sentymentalnych*, w powieści *Miszal Siniagin* (*Мишель Синягин*, 1931) oraz w trylogii, na którą składają się utwory: *Przywrócona młodość* (*Возвращенная молодость*, 1933) *Niebieska księga* (*Голубая книга*, 1935) oraz *Przed wschodem słońca* (*Перед восходом солнца*,

¹⁰ Зошенко М., *Сентиментальные повести...*, s. 99.

¹¹ Strach jest bohaterem wielu utworów literatury rosyjskiej lat 30. i 40. ubiegłego wieku, by wspomnieć twórczość O. Mandelsztama, D. Charmsa, L. Czukowskiej, A. Afinogenowa czy N. Erdmana.

¹² Anna Legeżyńska używa tu określenia „ironiczna elegijność”, wiążąc je ze specyfiką literatury polskiej końca XX wieku, zob. A. Legeżyńska, *Gest pożegnania. Szkice o poetyckiej świadomości elegijno-ironicznej*, Poznań 1999, s. 9.

I część 1943, II część 1972). Melancholia, owo ucieleśnienie rozpacz i katastroficznych przeczuc, jest stanem ducha bohaterów *Opowieści sentymentalnych*, księgi o odchodzącej w przeszłość epoce. Jej narrator, Iwan Kolenkorow cierpi na melancholię, sam autor utożsamia się z nim, podkreślając jednocześnie, że udało mu się wyleczyć. Apołłon Pieriepienczuk czy Iwan Butyłkin postrzegają świat przez pryzmat melancholii przejawiającej się w rozczarowaniu rzeczywistością, niechęci do działania, smutku i tęsknocie za innym życiem.

W autoterapeutycznych powieściach *Przywrócona młodość* i *Przed wschodem słońca* melancholia oraz próby jej przezwyciężenia stanowią podstawową oś tematyczno-kompozycyjną. Zoszczenko dostrzega zbieżność własnych depresyjnych nastrojów, obaw i lęków z podobnymi przeżyciami wielu myślicieli i artystów:

Надо найти причину — отчего скованы мои мысли и почему мне так невесело в жизни, и почему бывают такие люди, как я, — склонные к меланхолии и беспричинной тоске¹³.

Spod znaku Saturna, patrona melancholików, wywodzą się: Friedrich Nietzsche, Immanuel Kant, Arystoteles, Fiodor Dostojewski, Wsiewołod Garszyn, Leonid Andriejew, Nikołaj Gogol, Fryderyk Chopin i inni wybitni twórcy. Prześledzenie życiorysów postaci znaczących dla rozwoju kultury światowej w aspekcie przeżywanego przez nie stanów melancholii pozwalało pisarzowi złagodzić poczucie osamotnienia, odbudowywało także jego poczucie wartości jako artysty, pozwalało zdystansować się wobec własnych problemów.

Podstawową figurą melancholii jest włóczęga, niespieszny, zadumany przechodzień, obserwator. Przejawem jego melancholii, interpretowanej jako metafora utraconego szczęścia¹⁴, są samotne, długie wędrówki bez celu. Miszel Siniagin, poeta i marzyciel „ходил по улицам всегда несколько печальный и томный, в полном одиночестве, бормоча про себя стишки [...]”¹⁵. W sytuacji wyalienowania i anonimowości znajduje się Zabieżkin z opowieści *Koza* (*Коза*), biedny urzędnik petersburski, dla którego ideałem szczęścia jest właśnie tytułowa koza — metafora domu, miłości i bezpieczeństwa. Wędrówki bohaterów obrazują zagubienie i rozpacz człowieka, który tęskni za utraconym światem, za ideałem i harmonią i nie akceptuje nowego ładu. Iwan Biełokopytow z opowieści *Ludzie* (*Люди*) całymi dniami „таскался теперь по городу и вечером, полуголодный, с гримасой на лице, бродил бесцельно из улицы в улицу, от дома к дому [...]”¹⁶. Rzeczywistość pozbawia Miszela Siniagina, Kolenkorowa, Wołosatowa wszel-

¹³ М. Зошенко, *Перед восходом солнца*, [w:] *idem, Собрание сочинений. Перед восходом солнца*, Москва 2008, s. 24.

¹⁴ Zob. S. Freud, *Żaloba i melancholia*, przeł. B. Kocowska, [w:] K. Pospiszyl, *Zygmunt Freud. Człowiek i dzieło*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991; J. Barański, *Śmierć i melancholia*, [w:] *idem, Śmierć i zmysły. Doznanie, wyobrażenia, przemijanie*, Wrocław 2000.

¹⁵ М. Зошенко, *Мишель Синагин*, [w:] *idem, Собрание сочинений. Сентиментальные повести*, Москва 2008, s. 272.

¹⁶ М. Зошенко, *Сентиментальные повести...*, s. 66.

kich złudzeń: w nowych warunkach społecznych nie ma miejsca na wyrafinowanie intelektualne, dysputy filozoficzne, refleksję, wrażliwość estetyczną. Bohaterowie dochodzą do wniosku, że wszystkie ideały, uczucia, moralność nie są warte złamanego gorsza, a podstawową i najważniejszą umiejętnością życiową jest dostosowanie się do panujących realiów. Profesor Wołosatow z powieści *Przywrócona młodość, alter ego* Zoszczenki, nie akceptuje swojej inteligenckiej przeszłości, utożsamianej z melancholią, znużeniem, wyobcowaniem ze społeczeństwa, chorobą. Fascynuje go natomiast bezrefleksyjność, prostota i zdrowie fizyczne sąsiada Kaszkina, człowieka nowej epoki.

Melancholia, źródło twórczości Michaiła Zoszczenki¹⁷, wpływa na wypracowaną przez niego strategię artystyczną, opartą na systemie masek odautorskich¹⁸ oraz palimpsestowej narracji. Wielowarstwowość i polimorficzność, zasadnicze cechy utworów pisarza, są przejawem niemożności mówienia wprost o tym, co najbardziej boli, a więc o osobistych rozterkach egzystencjalnych, o zanikających wartościach, tradycji, pamięci. Świadomość stałej obecności cenzora zewnętrznego i wewnętrznego wymaga noszenia maski ochronnej, jej funkcję pełnią powtórzenia, zapożyczenia, cytowania. Postawa, jaką przyjął Zoszczenko, poczynając od pierwszych opowiadań, kończąc na powieści *Przed wschodem słońca*, to postawa obserwatora, który z dystansem przygląda się sobie, swoim blížnim i światu¹⁹. Mógłby zatem pisarz powtórzyć za Robertem Burtonem, autorem najstarszego studium melancholii, traktatu *Anatomia melancholii*: „Jestem jeno widmem przypadków i awantur będących udziałem innych ludzi, przyglądam się temu, jak odgrywają swe role, które na różne sposoby odtwarzają przede mną niczym na scenie jakiej lub w teatrum”²⁰.

Owa gęsta sieć odniesień i cytatów, „dopisywanie się do istnienia już istniejącego”²¹, kompilacja różnych stylów, gatunków, poczynawszy od anegdoty, zbeletryzowanej autobiografii, opowiadania, po traktat naukowy czy filozoficzny nadaje utworom Zoszczenki walor księgi²², jest także sposobem na ponowne przeżycie swojego utraconego świata, formą refleksji, próbą oswojenia straty, a także sposobem radzenia sobie zarówno z przeszłością, jak i teraźniejszością. Pisanie melancholijne (*écriture mélancolique*), przywracające pamięci wydarzenia, doznania, przedmioty, jest dla twórcy swoistym *katharsis*, lekarstwem, które

¹⁷ Zob. A. Коткевич, *Меланхолия как источник творчества. Рассказы и повести Михаила Зощенко*, [w:] *Альманах „XX век”*, z. 2, red. Н.Е. Арефьева, О.Ю. Шилина, Санкт-Петербург 2010.

¹⁸ Maska oznacza głęboką potrzebę ukrycia, kamuflażu, ucieczki, zob. Т. Кадаш, *Гоголь в творческой рефлексии Зощенко*, [w:] *Лицо и маска Михаила Зощенко*, red. Ю.В. Томашевский, Москва 1994, s. 291.

¹⁹ Melancholik w szczególny sposób przygląda się światu — błądzi spojrzeniem, szuka, spogląda w siebie, zob. P. Śniedziewski, *Melancholijne spojrzenie*, Kraków 2011.

²⁰ R. Burton, *Anatomia melancholii*, przeł. T. Sławek, „Literatura na Świecie” 1995, nr 3, s. 50.

²¹ M. Bieńczyk, *Melancholia...*, s. 36.

²² „Księga” jest wymyślonym przez Zoszczenkę gatunkowym określeniem jego najważniejszych utworów.

pozwała ponownie przeżywać swoje życie i łagodzić wewnętrzny niepokój. Jednym z wypracowanych przez Zoszczenkę sposobów zdystansowania się wobec przeżywanych przez siebie stanów melancholii jest ironia, autoironia, śmiech, pomagające oswoić napięcie egzystencjalne, związane z niestabilnością i rozpadem świata, z nieuchronnym i bezpowrotnym odejściem poprzedniej epoki. Ból psychiczny nie jest ujawniany wprost, lecz, jak to w melancholii bywa, transponowany w dowcip, czarny humor, ironię, bo, jak stwierdza jeden z bohaterów: „прежня жизнь смешна и наивна”²³.

W autoterapeutycznej powieści *Przed wschodem słońca* intensywne, wielokrotnie przez cytowanie, ponowne przeżywanie własnego życia rozpoczyna proces rekonstrukcji rozpadającego się świata cierpiącego *ego*. Proces pisania pozwala na odzyskanie dystansu do siebie oraz zdolności do refleksji krytycznej²⁴. Ostatnie słowa narratora powieści *Przed wschodem słońca*, pełne optymizmu i wiary w piękno świata, korespondują ze stanem psychicznym twórcy — Zoszczenko wierzył, że po ukończeniu powieści poprawi się stan jego zdrowia psychofizycznego:

Я бы хотел жить так, чтоб не особенно стареть, чтоб не знать жалкой слабости, дряхлости, уныния. Я бы хотел до конца своих дней быть сравнительно молодым. То есть таким, который не потерял бы в битвах с жизнью некоторую свежесть своих чувств²⁵.

Rezolucja Andrieja Żdanowa z 1946 roku obróciła wniwecz nadzieje pisarza, jej konsekwencje okazały się tragiczne, przypieczętowując jego status jako twórcy antyradzieckiego.

Melancholia — ów stan niedosytu, żalu, nieprzepracowanej żałoby — ma w powieściach Zoszczenki swoje odpowiedniki muzyczno-malarskie. Wyrafinowana muzyka jest metaforą odchodzącego świata, podobnie jak bohaterowie powieści: kompozytorzy, malarze, znawcy łaciny czy greki to ludzie zbędni w nowej rzeczywistości, „не созвучны эпохе”²⁶. Smutna muzyka Chopina czy Czajkowskiego, grana przez profesora Wołosatowa, jest metaforą starości, rezygnacji, pragnienia śmierci.

Wiele u autora *Niebieskiej księgi* analogii malarskich, co jest świadectwem jego niepospolitej pamięci wzrokowej oraz wrażliwości na bodźce wzrokowe, odziedziczonej zapewne po ojcu, znanym w kręgach petersburskich artyście malarzu. Nie można też nie uwzględnić wpływów na twórczość Zoszczenki rosyj-

²³ М. Зошенко, *Сентиментальные повести...*, s. 14.

²⁴ O autoterapeutycznym wymiarze melancholii zob. A. Kuczyńska, *Piękny stan melancholii. Filozofia niedosytu i sztuki*, Warszawa, 1999; A. Zeidler-Janiszewska, *Między melancholią a żalobą*, Warszawa 1996; J. Kristeva, *Czarne słońce. Depresja i melancholia*, przeł. M.P. Markowski, R. Rzyński, Kraków 2007.

²⁵ М. Зошенко, *Перед восходом солнца...*, s. 370.

²⁶ М. Зошенко, *Сентиментальные повести...*, s. 116.

skiej tradycji literackiej, szczególnie poetyki symbolizmu, opartej na synestezyjnym łączeniu różnych wrażeń zmysłowych²⁷.

Kolor staje się ważnym środkiem przekazu emocji. Biel, róż, fiolet to barwy świata odchodzącego w przeszłość, uosobienie melancholii, tęsknoty i smutku. Ciemnozielony krawat Apollona Pieriepienczuka, aksamitne ubrania, eleganckie skórzane walizki i kwiaty oleandrów to atrybuty starego świata. Zmiana wizerunku bohatera dokonuje się po jego powrocie z zawieruchy wojennej i rewolucyjnej: wojskowy poplamiony szynel, brudne buty, wymięte szare spodnie są znakami nowej rzeczywistości, sam zaś Apollon w niczym nie przypomina już greckiego boga. Wraz z utratą nadziei na poprawę swojego losu, przestaje dbać o swój wygląd zewnętrzny Zabiežkin, Bielokopytow, Miszel Siniagin czy Wołosatow:

Печальное и ужасное зрелище! Все тело было вялое и поникшее. Все безжизненно висело, во всем были смерть, разрушение и упадок²⁸.

Zoszczenko zwraca także uwagę na wizualne walory barwy, która staje się wyrazem wewnętrznej prawdy oraz środkiem ekspresji. W *Niebieskiej księdze* takim kolorem o dużym ładunku emocjonalnym i najbardziej pojemnym semantycznie jest oczywiście błękit występujący w tytule i pełniący rolę klamry kompozycyjnej. Błękit — kolor nieba, odsyła do takich kategorii, jak niewinność, czystość, transcendencja i ewokuje u odbiorcy nastrój melancholii oraz zadumy, rodzi potrzebę wycofania się z życia, ukojenia i wiecznego trwania²⁹. Tłumacząc we wstępie wybór koloru, narrator zwraca uwagę na tę właśnie jakość błękitu:

Этим цветом надежды, цветом, который с давних пор означает скромность, молодость и все хорошее и возвышенное, этим цветом неба [...] мы называем нашу смешную и отчасти трогательную книжку³⁰.

Istotnym walorem błękitu jest w powieści, co podkreśla narrator, jego neutralność ideologiczna.

Niezwykle nośne semantycznie barwy i dominujące w wielu utworach, wykorzystane przez Zoszczenkę jako ważna forma przekazu dylematów światopoglądowych i stanów psychicznych, to czerń, szarość i opozycyjna wobec nich żółć. Żółcień wraz ze swoim zaprzeczeniem — ciemnością i mrokiem — wyznacza podstawową oś kompozycyjną powieści *Przed wschodem słońca*, podkreśla także jej cel autoterapeutyczny, jakim jest próba przezwyciężenia melancholii i odzyskanie utraconego zdrowia. W kręgu kultury europejskiej kolor czarny od wieków był wartościowany negatywnie, wiązał się z motywem przemijania, śmierci, ludzkiej samotności, był atrybutem nocy, strachu, mroków nieświadomości.

²⁷ А. Куляпин, *От звука к цвету (музыка и живопись в произведениях М. Зощенко)*, http://www.lik-bez.ru/articles/criticism_reviews/critica_recensii/article1769 [dostęp: 11.09.2013].

²⁸ М. Зощенко, *Возвращенная молодость*, [w:] *idem, Собрание сочинений. Голубая книга*, Москва 2008, s. 80.

²⁹ W. Kandyński, *O duchowości w sztuce*, przeł. S. Fijałkowski, Łódź 1996, s. 88.

³⁰ М. Зощенко, *Голубая книга...*, s. 304.

mości. Znaczenie czerni jest istotne dla rozumienia melancholii³¹, albowiem związana jest ona z ciemnymi stronami bytu i ludzkiej psychiki, traumatyczne wspomnienia z okresu dzieciństwa uzyskują w powieści ciemny koloryt. Ciemność jest przeciwieństwem światła, należy do niego, czern jest skontrastowana z barwą żółtą, utożsamianą ze słońcem, źródłem życia i ostatecznej integracji człowieka³². W tym zderzeniu barw czarnej i żółtej uwidacznia się saturniczna dwoistość melancholii. W świecie zachwianych norm etycznych pragnienie jasności, postrzegane przez Zoszczenkę metaforycznie jako odnalezienie słońca, oznacza wyjście z impasu, pustki psychicznej, melancholii. Światło wyłaniające się z ciemności i rozpraszające się w niej symbolizuje intuicję, nadaje wydarzeniom kierunek i wyznacza cel, jakim jest integracja wszystkich sił psychicznych, nawet za cenę wysiłku i cierpienia. Narrator przejawia głęboką potrzebę wyleczenia się:

Я захотел немедленно встретиться с этими тенями, увидеть их, чтобы наконец понять мою трагедию или ошибку, совершенную на заре жизни, перед восходом солнца³³.

I choć, pomimo wielokrotnie podejmowanych przez siebie, często rozpaczliwych prób zrationalizowania melancholii, twórca nigdy nie zdołał się od niej uwolnić, stała się ona dla niego impulsem do pracy nad najwybitniejszymi dziełami, „doprowadzoną do skrajności interpretacją ułomnego podmiotu [...], uciekającego od siebie, od pełnej podmiotowości, postrzeganego jako odpadek czy rozbiitek, lecz będącego głęboko, w całej swej rzeczywistości, egzystencjalną prawdą epoki”³⁴.

Mikhail Zoshchenko and melancholy

Summary

Melancholy is usually associated with the feeling of satiety, fatigue, suffering, and longing for things lost. However, this particular kind of sensibility can also be perceived as an embodiment of a higher intellect, a source of inspiration, and a healing power. Melancholy accompanied Zoshchenko all his life. The writer gave it different names but always saw it as a disease which he, as a man and a writer, had to fight. The time when Zoshchenko lived and created his works was not favourable for his concentration on the analysis of his psychological state. The epoch of radical changes in ethical and aesthetic values, of belittling the role of the individual and glorifying the group required different personality traits and different protagonists who should be strong, healthy and unreflective. For Zoshchenko, the way to achieve mental health lay in an attempt to combine the

³¹ Zob. R. Klibansky, E. Panofsky, F. Saxl, *Saturn i melancholia. Studia z historii, filozofii, przyrody, medycyny, religii oraz sztuki*, przeł. A. Kryczyńska, Kraków 2009; A. Kępiński, *Melancholia*, Kraków 2001; R. Guardini, *O sensie melancholii*, przeł. B. Grunwald-Hajdasz, Poznań 2009.

³² J.E. Cirlot, *Słownik symboli*, przeł. I. Kania, Kraków 2000, s. 375.

³³ М. Зошенко, *Перед восходом солнца...*, s. 202.

³⁴ M. Bieńczyk, *Oczy Dürera. O melancholii romantycznej*, Warszawa 2002, s. 96.

scientific explanation of the causes of melancholy and a cultural dialogue on the level of cultural signs. The writer's "I" is represented in his works by a real, mentally disturbed and highly sensitive artist as well as his doubles: professor Volosatov in *Youth Restored*, the host of "superfluous men" in *Sentimental Tales*, Michel Sinyagin, the narrator in *Before Sunrise* and *The Blue Book*. They are all contrasted to strong, physically and psychically healthy people, who become the object of their envy. Melancholy, which Zoshchenko tried to cope with all his life, became a stimulus for his writing, a soul-saving force, a defense mechanism, and finally — a source of self-knowledge and inner development.

Keywords: melancholy, Zoshchenko, health, disease, self-knowledge.

Михаил Зощенко и меланхолия

Резюме

Меланхолия ассоциируется с ощущением пресыщения, усталости, страдания и тоски по всему утраченному. Этот особый вид чувствительности может, однако, восприниматься как воплощение высшего интеллекта, источник вдохновения, исцеляющая сила. Меланхолия сопровождала М.М. Зощенко всю жизнь. Писатель называл ее по-разному, но всегда воспринимал как болезнь, с которой надо ему — человеку и художнику — бороться. Время, в котором жил и писал Зощенко, не располагало к тому, чтобы заниматься анализом своего душевного состояния. Эпоха коренных преобразований в области этических и эстетических устремлений, умаления роли личности и возвеличивания роли коллектива нуждалась в других качествах характера и других героях — сильных, здоровых, не рефлексирующих. Путь к излечению усматривал Зощенко в попытках соединить научное объяснение причин меланхолии с диалогом на уровне культурных знаков. Собственное «я» — это реально существующий больной, крайне впечатлительный художник и его двойники: профессор Волосатов из повести *Возвращенная молодость*, галерея «ненужных типов» в *Сентиментальных повестях*, Мишель Синягин, рассказчик в повестях *Перед восходом солнца* и *Голубая книга*. Все они противопоставлены сильным, психически и физически здоровым людям, которые являются объектом их зависти.

Меланхолия, с которой Зощенко боролся, стала стимулом для его писательской работы, душеспасительной силой, защитным механизмом, в конечном итоге — источником самопознания и внутреннего развития.

Ключевые слова: меланхолия, Зощенко, здоровье, болезнь, самопознание.